

סגולה

גיליון 102 |
מבט תשע"ט 10.331
דצמבר 2018
39 ש"ח

מגזין ישראלי להיסטוריה ולידיעת הארץ

גבורה
דיפלומטית
איך ניצלו
יהודי בודפשט?

+

להתנצר
ולהישאר
יהודי
סיפורו של
מיסיונר

אנוסים
מוסלמים
מול
האינקוויזיציה

היסטוריה חשובה

לילות ימי הביניים

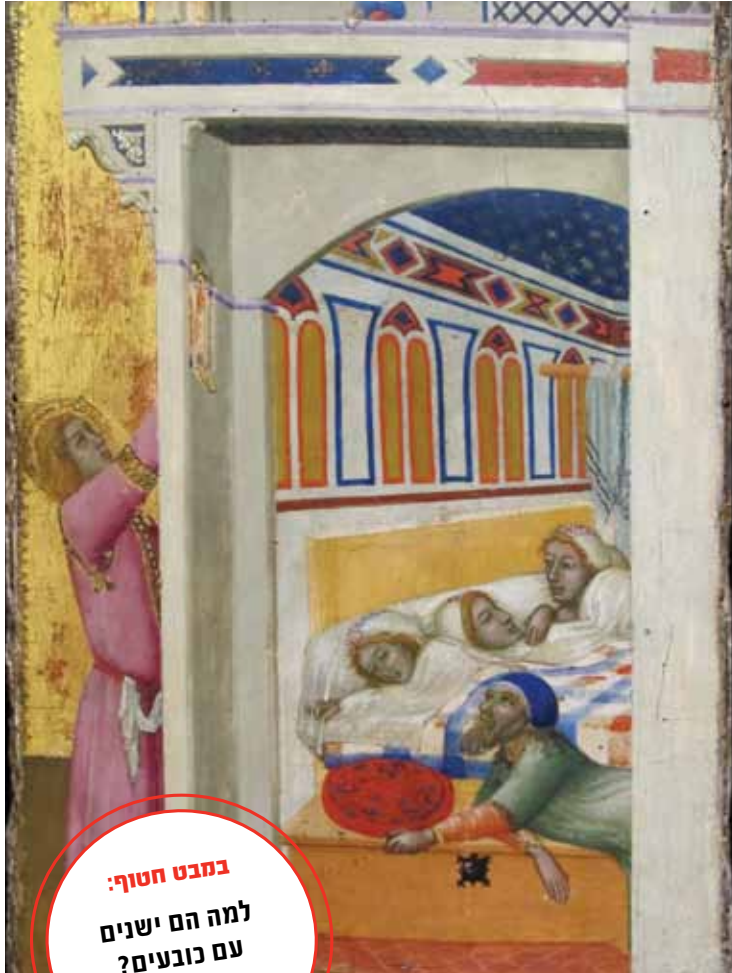
בואו להתרענן

www.segulamag.com

www.tmags.co.il *6906 service@tmags.co.il

בקרו באתר סגולה!

במבט חטוף:

למה הם ישנים
עם כובעים?

תשובה בעמוד 19

מדורים

3 דבר העורך

6 ההיסטוריה חוזרת **טיסות בשבת**

8 חדשות

10 בימים ההם **אירועים נבחרים בחודש טבת**

12 קיצור תולדות **התאורה**

56 עוד חוזר הניגון **יש לי סימפטיה**

59 אמנות ההיסטוריה **מיקולה פימוננקו**

60 מסע בזמן **קרית משה בירושלים**

65 איש אחד **הרב משה די ליאון**

66 ביקורת תערוכה **דוד רובינגר**

72 ראו אור

74 תשבצים וחידות

14 לילי הביניים

מי שגדל כל ימיו עם תאורת חשמל ובתים מחוממים מתקשה לדמיין איך נראה הלילה בלעדיהם. על מיטות, על נרות דולקים ועל לימוד תורה אל תוך הלילה. מסע אל הלילות של יהודי אשכנז בשלהי ימי הביניים // **ענת קוטנר**

22 ההצלה הגדולה

תכנית של הפעיל הציוני משה קראוס בשיתוף הדיפלומט השווייצרי קרל לוז הצליחה להביא להצלתם של עשרות אלפים מיהודי בודפשט בסוף מלחמת העולם. סיפורו של בית הזכוכית, מבצע ההצלה הגדול ביותר בשואה // **אילה נדיבי**

36 סהר באפלה

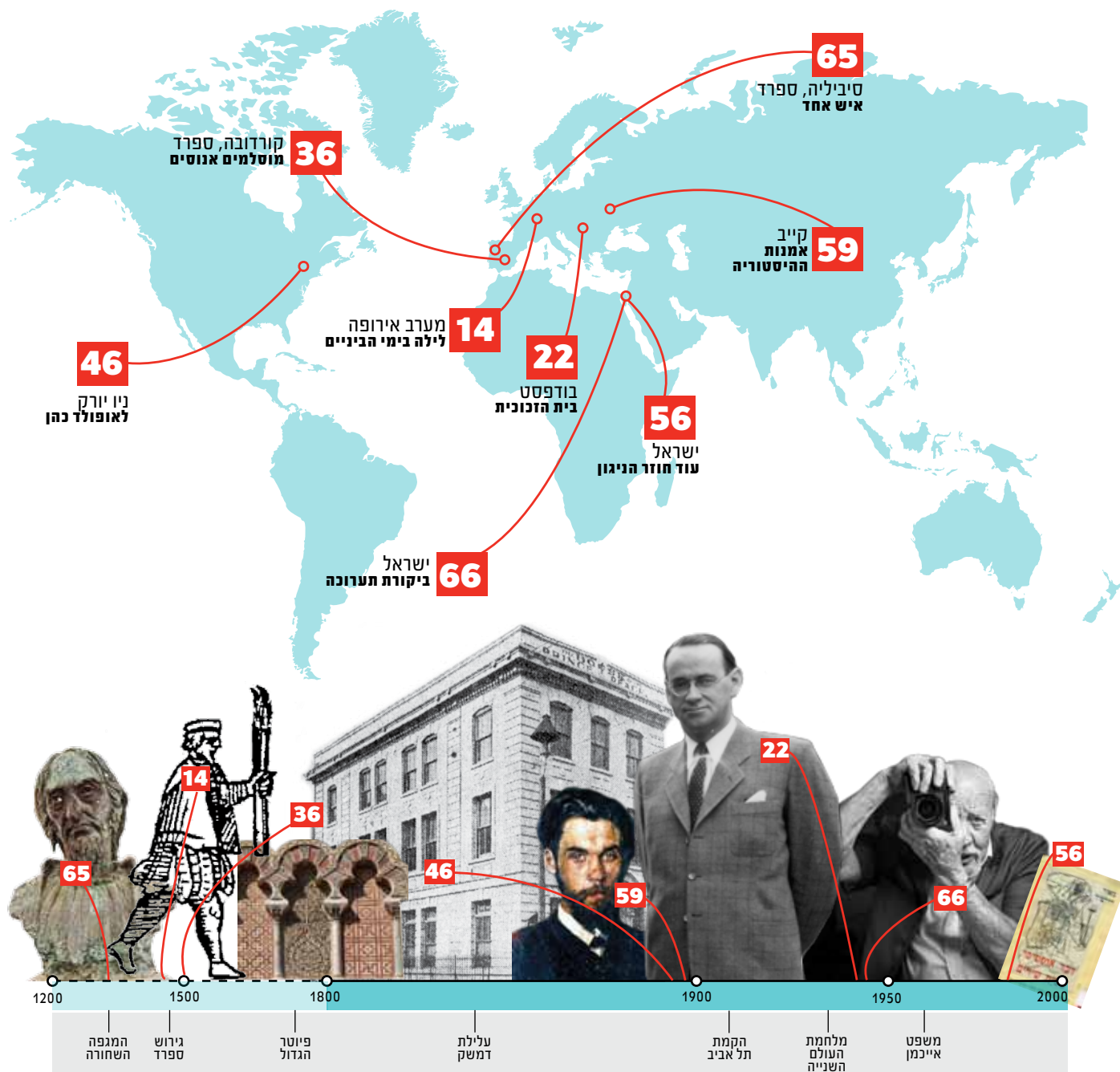
שמענו הרבה על יהודים אנוסים אבל הרבה פחות על מוסלמים אנוסים. מתברר שגם מוסלמים סבלו מנחת זרועה של האינקוויזיציה בספרד ונאלצו לקיים את דתם בסתר // **תהילה ביגמן**

46 להתנצר ולהישאר יהודי

כשיצחק לייב יוסוביץ החליט להמיר את דתו לנצרות ולהיות מיסיונר הוא לא חשב שזה צריך למנוע ממנו להיות יהודי, לעזור למהגרים יהודים, לתמוך בציונות ולהילחם באנטישמיות. המרת דת בסבך הזהות המודרנית // **מנחם קרן-קרץ**

68 ביקורת ספר

מול הדימוי של ארץ ישראל העומדת ריקה וממתנה ליהודים שיחזרו עומד הדימוי של ארץ שהייתה מאז ומעולם מאוכלסת בערבים. האמת מסתתרת בין שני הדימויים הקיצוניים הללו. מתי ואיך היגרו הערבים המוסלמים לארץ ישראל? // **ימימה חובב**

**הירשמו
עכשיו!
להזמנת מנוי:
*6906**

service@tmags.co.il
www.tmag.co.il

סגולה – מגזין ישראלי להיסטוריה
www.segulamag.com

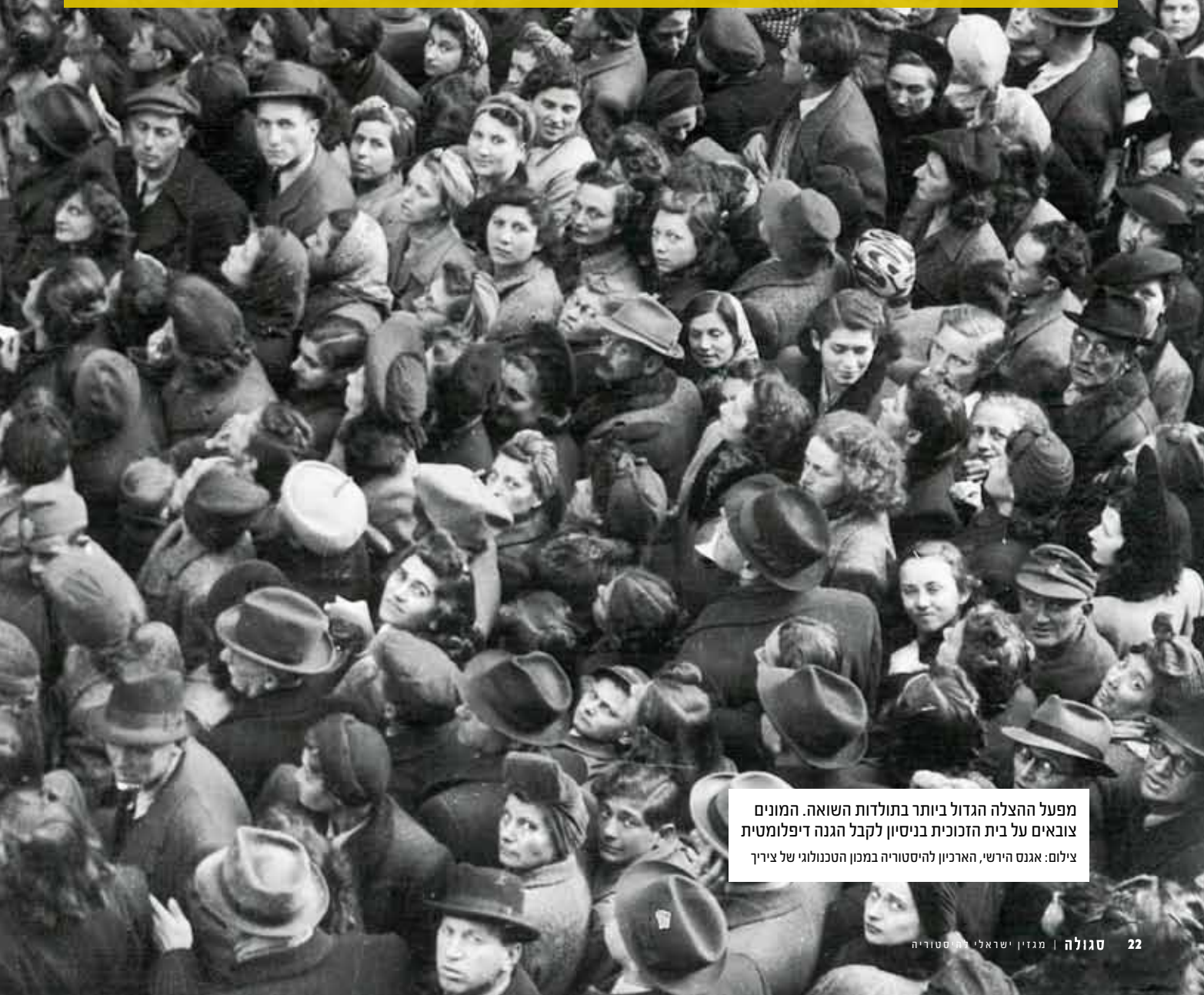
הנהלה ושירות לקוחות
תכלת תקשורת, ת"ד 20010, תל אביב יפו
6120001

עקבו אחרינו!

מען לתגובות
segula@segulamag.com
רח' יד חרוצים 10, תיבה 11
9342148, ירושלים,
מכתבים לא יוחזרו לשולחים

ההצלה הגדולה

בסוף מלחמת העולם השנייה, כשהגיע תורם של יהודי בודפשט להישלח לאושוויץ, עמד לצדם מבצע ההצלה שהתרכז בבית הזכוכית. בזכות חוצפה יהודית, עזרה מחברים הונגרים וגיבוי של הקהילה הדיפלומטית בבודפשט הצליחו הפעיל הציוני משה קראוס והדיפלומט השוויצרי קרל לוץ להציל עשרות אלפי יהודים | אילה נדיבי

מפעל ההצלה הגדול ביותר בתולדות השואה. המונים צובאים על בית הזכוכית בניסיון לקבל הגנה דיפלומטית צילום: אגנס הידשי, הארכיון להיסטוריה במכון הטכנולוגי של ציריך

ואת יהודי הונגריה התרחשה בשנה האחרונה של המלחמה במהירות שלא נודעה כמוה. ב־19 במרץ 1944 כבשו הנאצים את הונגריה, וכחודש אחר כך החל ריכוז היהודים מערי השדה בגטאות. כעבור חודש נוסף החל גירושם לאושוויץ, ובמשך שמונה שבועות גורשו כ־440 אלף יהודים. בתשעה ביולי פסקו הגירושים בלחץ בינלאומי. באוגוסט 1944 ניסה עוצר הממלכה מיקלוש הורטי להגיע לשביתת נשק עם הרוסים. הגרמנים לא חיכו שזה יקרה, וב־15 באוקטובר הם הדיחו אותו ומינו את פרנץ סלשי, מנהיג מפלגת החץ הנאצית ההונגרית, לראש הממשלה. אז החלה השואה עבור כמאתיים אלף היהודים בבודפשט – המרכז היהודי האחרון שנותר בהונגריה. במהלך השואה על אדמת הונגריה הושמדו למעלה מחצי מיליון יהודים מתוך למעלה מ־800 אלף שחיו בהונגריה בתחילת 1944.

הונגריה הייתה בת ברית של גרמניה הנאצית, אך ניהלה מדיניות דו ערכית שהתגברה לקראת סוף המלחמה. בממשל היו פקידים פרו נאצים שביצעו בפועל את ריכוז היהודים בגטאות ואת גירושם להשמדה, אך היו גם פקידים אנטי נאצים, במיוחד במשרד החוץ ההונגרי ובמשטרה, ואלה עזרו להציל יהודים. ממשלת הונגריה התירה את העלייה לארץ ישראל בכל תקופת המלחמה, ולכן המשרד הארצישראלי בבודפשט – זרוע של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית – המשיך לפעול, ואף סייע ליהודים ממדינות שכנות שבהן נאסרה פעילות זו. זמן קצר לאחר הכיבוש הנאצי התגבשו במנהיגות הציונית שתי דרכים שונות להצלת היהודים. את הדרך האחת הוביל ד"ר ישראל קסטנר, ראש ועדת העזרה וההצלה בבודפשט

הפעיל הציוני משה קראוס והדיפלומט הונצרי משווייץ קרל לוז הצילו עשרות אלפים תוך סיכון עצמי

צילום: אגוס הרש

מטעם הנהגת היישוב בארץ ישראל, ששיתף פעולה עם הגרמנים כדי להציל יהודים. את הדרך השנייה הוביל משה קראוס, מנהל המשרד הארצישראלי בבודפשט. קראוס דחה את הרעיון של שיתוף פעולה עם הגרמנים משום שלא האמין בכנות כוונותיהם, ותחת זאת ניצל את המצב המורכב שהיה בהונגריה, את עזרתה של הקהילה הדיפלומטית ואת ההיתר הרשמי לעסוק בפעילות עלייה לארץ ישראל.

ארץ ישראל שומרת

בתקופה שבה שלט צלב החץ בבודפשט התרחשה עבודת הצלה מפתיעה בהיקפה ובמקורותיה שיסודותיה הונחו בחודש השני לכיבוש הנאצי. רבבות יהודים ניצלו באמצעות שיטה שהגה ויום משה קראוס. הפעילות נעשתה בשיתוף עם סגן הקונסול השוויצרי קרל לוז, שנקרא בפי כל 'קונסול לוז', ובסיועם של פקידים בכירים אנטי נאצים במשרד החוץ ההונגרי ושל חברי תנועות הנוער החלוצי. בית הזכוכית שמתוכו פעל קראוס הפך מוקד הצלה, והנציגויות הניטרליות האחרות שישבו בבודפשט אימצו גם הן את השיטה.

משה קראוס נולד ב־1908 בכפר מזולדה שבצפון הונגריה. בצעירותו למד במישיקולץ בשיבתו של הרב שמואל אוסטרליץ, מהרבנים הציונים המעטים בהונגריה. הוא הוסמך לרבנות והיה בעל תעודת בגרות אקסטרנית. בגיל 17 הקים קבוצת נוער ציונית במישיקולץ, וב־1932 הקים שם את הכשרת 'המזרחי' הראשונה בהונגריה. יצחק גרינוולד, חבר בהכשרה, תיאר אותו כרוח החיה בכל הארגון. הוא היה מנומס מאוד אך מראהו החיצוני היה עלוב, הוא לבש אותה חליפה בשבת ובחול, התפרנס ממתן שיעורים פרטיים והיה אוטודידקט. ב־1934 עבר לבודפשט והחל לעבוד במשרד הארצישראלי בעיר כנציג תנועת המזרחי – התנועה החלוצית הגדולה בהונגריה. תוך זמן קצר מונה לעמוד בראש המשרד, והתמיד בתפקידו במשך 11 שנה. ב־1938, בעקבות האנשלוס, גורשו יהודי חבל בורגנלנד שבאוסטריה, וקבוצה של כ־240 מתוכם שכרו ספינה רעועה ששטה שבועות על פני הדנובה בתקווה למצוא מקלט מדיני, אך אף מדינה לא הסכימה לקבל אותם. קראוס קיווה כי יתאפשר להעלות יהודי אלה דרך הונגריה לארץ ישראל, ופנה בעזרת השגריר הבריטי ג'פרי נוקס

// ד"ר קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים כדי להציל יהודים ואילו קראוס לא האמין בכנות כוונותיהם וניצל את עזרתה של הקהילה הדיפלומטית

בציבור ההונגרי היו אנטי נאצים שנחלצו לעזר, אך גם רבים שהזדהו עם הכובשים הגרמנים. שלט על גדת הדנובה המכוון יהודים אל חוף נפרד המיועד להם בלבד, סביבות 1942

עוצר השלטון ההונגרי מיקלוש הורטי התכוון לפרק את שיתוף הפעולה עם הגרמנים והם הדיחו אותו מתפקידו. הורטי ב-1932

לארץ ישראל בפועל התנהלה באותה תקופה לסירוגין ותוך קשיים גדולים, ומאוקטובר 1943 ועד לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים הוענקו מדי חודש תשעה סרטיפיקטים משפחתיים בלבד, ואלה אפשרו לחמישים עד שישים יהודים לעלות לישראל. עם כיבוש הונגריה על ידי הגרמנים עבר משה קראוס להתגורר בבניין הקונסוליה השוויצרית בכיכר החירות, ומשם המשיך לנהל את המשרד הארצישראלי. הוא נהנה מחופש תנועה מלא, והסיע אותו נהג של הקונסוליה השוויצרית במכונית שעליה מתנוסס דגל שווייץ.

הגרמנים באים

בעת הכיבוש הגרמני היו ברשות המשרד הארצישראלי כ-1,500 סרטיפיקטים משפחתיים בלתי מנוצלים שמשרת הזרים ידעה עליהם, ובעזרתם ניתן היה להציל בין 7,000 ל-7,800 יהודים. חמישה שבועות לאחר הכיבוש, כאשר ריכוז היהודים בגטאות היה בשיאו, הצליחו קראוס ולוץ לשכנע פקידים במשרד החוץ ההונגרי שיש בידיהם 7,800 סרטיפיקטים משפחתיים, כלומר ארבעים אלף סרטיפיקטים ליחידים. בהתאם לכך פנה לוץ לממשלת בריטניה שאותה ייצג, וביקש כי תישלח אישורי אזורחות לארבעים אלף איש. באמצע מאי 1944 החל גירושם של היהודים מערי השדה לאושוויץ. באותו זמן התפשטו

לשר הפנים פרנץ קרסטש פישור בבקשה שיתיר את כניסתם להונגריה בדרך לארץ ישראל. פישור, אנטי נאצי מושבע, אישר את כניסתם, והמשרד הארצישראלי צייד אותם בתעודות עלייה מטעם השגריר הבריטי. כך נוצר מעמד של פליטים המוגנים על ידי השגרירות הבריטית בהיותם אזרחים בריטים-פלשתינאים כביכול. החוק ההונגרי, שקבע כי חוקים שונים אינם חלים על אזרחים זרים, הוחל מאז ועד סוף המלחמה על בעלי סרטיפיקטים.

התקדים של הצלת הפליטים היהודים מאוסטריה בזכות העובדה שיש להם אישורי עלייה לארץ ישראל הפך את המשרד הארצישראלי לגוף שעסק בעיקר בהצלה. בתחילת 1942 נותקו היחסים בין הונגריה לבריטניה בעקבות השתתפות הונגריה בפלישה הגרמנית לברית המועצות. הקונסוליה השוויצרית החלה לייצג את האינטרסים הבריטיים בהונגריה, כולל האפשרות להנפיק אישורי עלייה ששימשו כדרכונים פלשתיניים. כאשר התגלתה בעיה עם פליט יהודי שהתגורר בהונגריה, וכאשר יהודי הונגרי נתפס, נאסר או גויס, קראוס פנה אל הקונסול השוויצרי קרל לוץ, וזה העניק אישור כי היהודי עתיד לעלות בקרוב לארץ ישראל ולכן הוא נתון לחסות שוויצרית ויש לשחררו. השלטונות ההונגריים התייחסו בתקופה זו אל קראוס כאל נציג הקונסוליה השוויצרית וחשיבותו גדלה. העלייה

סטודנטים, עיתונאים והציבור השוויצרי הגיבו בזעם. כבר למחרת החל לחץ בינלאומי כבד על ממשלת הונגריה. האפיפיור פיוס ה-12 שלח גינוי לשליט ההונגרי, נשיא ארצות הברית פרנקלין רוזוולט שלח איגרת מחאה חריפה הכוללת איום כי האשמים בפשעי מלחמה יישאו בעונשים כבדים, ואליו הצטרפו גם ראש ממשלת בריטניה והמלך השוודי. בעקבות הלחץ הבינלאומי ובשל הצלחותיהן של בעלות הברית במלחמה החליטה מועצת השרים ההונגרית להפסיק את גירוש היהודים לאושוויץ.

הקונסוליה השוויצרית מתרחבת

זמן קצר לאחר הפסקת הגירוש הגיעו למשרד הארצישראלי בבודפשט ארבעים אלף אישורי אזרחות בריטיים. הידיעה על כך פשטה כאש בשדה קוצים ויהודים רבים נרשמו לעלייה כדי ליהנות מהגנת הקונסוליה השוויצרית. בשל הלחץ שנוצר במשרדי הקונסוליה השוויצרית רכש בשמה קראוס בניין ברחוב ואדס 29 – רחוב קטן ברובע החמישי, הסמוך

ידיעות מהימנות על המתרחש באושוויץ. רודולף ורבה ואלפרד וצלר מסלובקיה שהצליחו להימלט מאושוויץ חזרה לסלובקיה נחקרו שם בסוף אפריל על ידי ראשי ועדת ההצלה, ודבריהם סוכמו בדו"ח הידוע בשם דו"ח אושוויץ או דו"ח ורבה-וצלר. תוארה בו ההתרחשות באושוויץ באופן מפורט, והוא כלל את ההכנות שנעשו באושוויץ לקליטת יהודי הונגריה. קסטנר קיבל את הדו"ח אך הפיצו לקומץ מקורבים בלבד. כעבור חודש הגיע הדו"ח גם אל קראוס, והוא ערך תקציר שלו והוסיף דיווח משלו על ריכוז יהודי הונגריה בגטאות ועל גירושם לאושוויץ.

קראוס שיגר את החומר לשוויץ בידי שליחו של הדיפלומט היהודי ג'ורג' מנדל מנטלו, יהודי מרומניה ששימש בתפקיד בכיר בשגרירות אל-סלבדור. ב-24 ביוני פרסם מנטלו את הדברים באמצעות סוכנות ידיעות בינלאומית בשוויץ, וכך נודע לראשונה באמצעי התקשורת ההמוניים בשוויץ ובמערב כולו על אושוויץ ועל מצבם של יהודי הונגריה. מנהיגים דתיים,

הבניין שהיה שייך ליהודים הוגדר כמחלקת ההגירה של הקונסוליה השוויצרית וזכה למעמד של נציגות זרה. בית הזכוכית ברחוב ואדס 29

הדרכון הקולקטיבי היה שמור בשגרירות השוויצרית, וכך יכלו הפעילים לחלק אישורים רבים לאנשים שכביכול כלולים בו ואף לשנות את השמות בהתאם לצורך

// תעודות העלייה יצרו מעמד של פליטים המוגנים על ידי השגרירות הבריטית בהיותם אזרחים בריטים פלשתינים כביכול

בבודפשט. בפגישה הוענקה לקראוס רשות להנפיק דרכון שוויצרי קולקטיבי לעשרות אלפי העולים כדי להקל על תהליך הרישום וניתן פטור מנשיאת הטלאי הצהוב לכשמונים פקידים יהודים כדי שלא יהיו מוגבלים בתנועתם בעת ביצוע ההגירה.

ב־24 ביולי נפתחה בבית הזכוכית 'הקונסוליה השוויצרית' – נציגות לאינטרסים זרים, מחלקת ההגירה'. כנהוג בקונסוליה עמדו בפתח שני שוטרים והבניין נחשב אקסטרטוריאלי.

בית הזכוכית הפך למשרד להסדרת העלייה לארץ ישראל. בבניין עבדו על יצירת הדרכון הקולקטיבי והעניקו לכל יהודי שנרשם במקום מסמך שכונה שוצפס – אישור של הקונסוליה השוויצרית כי הוא עתיד להגר לארץ ישראל ועל כן נתון לחסות ממשלת שוויץ ומוגן מגירוש.

האחריות הרשמית לניהול בית הזכוכית הייתה בידי קראוס שהיה מופקד על ענייני העלייה מהונגריה לארץ ישראל. עד מהרה עברו מרכזיהן של כל התנועות החלוציות לבית הזכוכית בשל חופש הפעולה שהעניק מעמדו האקסטרטוריאלי. החלוצים המשיכו את עבודת ההצלה הבלתי חוקית, ובכללה זיוף תעודות וארגון הבריחה לרומניה בחסות דיפלומטית מכובדת.

למשרדי ממשלה ולקונסוליות זרות. הרכישה הייתה למעשה פיקציה. המוכר היה ארתור וייס, סיטונאי זכוכית גדול. כמו יהודים אחרים הציע וייס לקונסוליה השוויצרית את נכסיו בתקווה לשמור עליהם במעמד אקסטרטוריאלי. חזית הבניין הייתה מצופה בזכוכית, ועל כן הוא כונה 'בית הזכוכית' או 'אדס' על שם הרחוב. בחירת המיקום המרכזי נועדה למנוע מחטף או התנכלות מצד הגרמנים. הבניין, ששכנו בו משרדיו של וייס וביתו הפרטי, היה בן שלוש קומות, והיו בו עליות גג, מרתפים וחצר גדולה. משרדי ההגירה של הקונסוליה השוויצרית הועברו לבית הזכוכית.

בתשעה ביולי פסקו הגירושים לאושוויץ וראול ולנברג הגיע לבודפשט בשליחות שוודיה כדי לעסוק בהצלת יהודים. על סמך מידע שקיבל מקראוס הוא פנה לממשלתו בבקשה לקבל אישורי כניסה לשוודיה עבור יהודים מהונגריה. הממשלה שלחה 460 אישורי כניסה לבעלי קשר משפחתי או עסקי עם שוודיה, וממשלת הונגריה אישרה את הגירתם.

בניסיון להסדיר את הגירת היהודים מהונגריה נפגשו משה קראוס וקרל לויץ ב־17 ביולי עם נציגי ממשלה הונגרים ועם תאודור הורסט גרל, המומחה לענייני יהודים בשגרירות גרמניה

// קראוס שיגר לשווייץ את תקציר הדו"ח על המתרחש באושוויץ והוסיף דיווח משלו על ריכוז יהודי הונגריה בגטאות ועל גירושם לאושוויץ

צלב החץ

לאחר הדחת הורטי ומינויים של אנשי צלב החץ חזר אייכמן מגרמניה לבודפשט בתום היעדרות של כחודש. הוא הגיע להסכם עם שר הפנים גאבור ואינה על הפתרון הסופי לבעיית היהודים, ובשלב ראשון סוכם כי יועברו חמישים אלף יהודים לגרמניה.

באותה שעה היה קראוס המנהיג המרכזי שנותר מקרב ההנהגה היהודית והציונית והוא פתח בקרב מאסף להצלת יהודי בודפשט בשיתוף גורמי הצלה בינלאומיים. ראש ועדת ההצלה ישראל קסטנר כבר לא היה באותו זמן בהונגריה, חברים בכירים במועצה היהודית נאלצו לרדת למחתרת ובמקומם מונתה מועצה יהודית חדשה. בימים הראשונים שלאחר ההפיכה איש לא העז לצאת מביתו. גם עובדי הקונסוליה בבית הזכוכית מצאו מחסה בבית ולא יצאו ממנו. בדיון על המשך הדרך הביע קרל לוי תקווה כי משטר פרנץ סלשי ימשיך לכבד את התעודות השוויצריות. חבריו היהודים התרשמו מההתגייסות ללא מורא של הדיפלומט הנוצרי

הגרמנים מינו את פרנץ סלשי, ראש מפלגת צלב החץ, לראש הממשלה. כרזה של מפלגת צלב החץ וסלשי מצדיע במועל יד

להצלת יהודים. קראוס שיגר פניות דחופות לנציגות ארצות הברית באיסטנבול ולחיים פוזנר בז'נבה כדי לגייס תמיכה בינלאומית מעבר לפעילותו האמיצה של הקונסול. למחרת התקבלה שוב איגרת מחאה חריפה מממשלת ארצות הברית בדרישה להפסיק מיד את הגירוש, ואזהרה כי המשתתפים בגירוש יעמדו לדין באשמת רצח.

בהשפעת האיגרת הזמין סלשי את לוי ואת הקונסול השוודי קרל דניאלסון לשיחה, וביקש לסלול את הדרך להכרת המדינות הניטרליות בשלטונו. הקונסולים התנו זאת במימוש ההגירה שאושרה על ידי הממשלה הקודמת, וביקשו להכיר בבעלי הסרטיפיקטים כאזרחי חוץ. סלשי הסכים, אך הגביל את מספרם. הוא אפשר ל-8,000 איש להגר לארץ ישראל ול-450 איש להגר לשוודיה. עוד סוכם כי ביטחונם של המהגרים יובטח באמצעות חלוקת תעודות חסות אישיות – שוצפס – מטעם הנציגויות, וכי עד להגירתם הם ירוכזו ב'בתים מוגנים' – מתחמי בניינים שהשלטון ההונגרי יעמיד

אישורים אמיתיים ומזויפים
שהעידו כי נושאייהם
נכללים בדרכון השווייצרי
הקולקטיבי היו קרש הצלה
לעשרות אלפים שוצפס

רכובים על סוסים והדפו את ההמונים.
תעודות החסות שהוענקו בבית הזכויות היו
קרש הצלה לכל מי שעמד בסכנה. היהודים
ששירתו בעבודות כפייה בפלוגות העבודה אמורים
היו להישלח ברגל לגרמניה. נציגיהם הגיעו לבית
הזכויות בליווי סגל הונגרי ובידיהם רשימות
שמיות של חבריהם שנסוגו מאוקראינה ומרוסיה.
תעודות החסות היו הסיכוי האחרון שלהם להינצל.
הם באו ביום ובלילה, והתקבלו על ידי פקידי הבית
המותשים שעבדו 18 עד 20 שעות ביממה גם
מחוץ לשעות העבודה הרשמיות.
כאשר שודרה ברדיו הודעה כי כל התופרות
חייבות להתייצב במקום מסוים, באו המוני נשים
לבית הזכויות כדי לקבל אשרות ולהינצל, אך לוח
לא היה במקום. הוחלט להעניק להן אישור זמני
כי הן מופיעות בדרכון הקולקטיבי וכי תקבלנה
את התעודה תוך יומיים. ארתור וייס, הבעלים של
בית הזכויות, העניק להן את התעודות לאור נרות,
והשוטרים כיבדו אותן.
כאשר לא נותרו עוד ניירות הדפסו טפסים
נוספים. נותרה רק בעיה אחת – החותמת
השווייצרית הייתה נעולה במגרתו של לוח. הוא
ידע היטב שהמכסה מולאה זה מכבר, ולכן מצא
תואנה ומסר לידי אנשי המשרד הארצישראלי
את החותמת. הם ידעו כי מקסמיליאן יאגר, הציר
הממונה על לוח, אינו אוהד את העניין היהודי.

לרשות הנציגויות הניטרליות. הסדר זה הוחל גם
על נציגויות ספרד, פורטוגל, האפיפיור והצלב
האדום הבינלאומי.

בשוצפסים השווייצריים נכתב בהונגרית
ובגרמנית כי הקונסוליה השווייצרית מאשרת
שפלוני רשום להגירה בדרכון קולקטיבי שווייצרי,
ולכן יש לראותו כנושא דרכון בתוקף. החותם
העגול של הקונסוליה השווייצרית הוטבע
בתעודה ללא חתימה אישית של הקונסול,
ובאופן זה יכלו לזייף שוצפסים ביתר קלות.
התאריך שהוטבע בכל האשרות היה 23.10.1944,
יום פגישתם של סלשי עם לוח ודניאלסון. היה
בכך משום אשרור של הממשלה החדשה, הפרו
נאצית, להסדר שגיבשו לוח וקראוס עם פקידי
משרד החוץ ההונגרי בימי שלטונו של הורטי.
השלטונות ההונגריים אכן העמידו בניינים
מתאימים לקליטת המועמדים להגירה,
והתקינו על כל בית שלט בהתאם לקונסוליה
שאליה השתייך: "הבית הזה עומד תחת חסות
הקונסוליה. הכניסה לזרים אסורה".

תקווה אחרונה

עד מהרה התברר כי השלטון החדש מכבד לא רק
את כתבי החסות אלא אף את המעמד הקונסולרי
של בית הזכויות, מקום מושבו של המשרד
להגירה.

בעלי תעודות החסות עברו לבתים המוגנים
ברובע החמישי, לאזור שנקרא הגטו הקטן או
הגטו הבינלאומי, והיהודים האחרים רוכזו בגטו
הגדול שהוקם ברובע היהודי סביב בית הכנסת
הגדול ברחוב דוהאני או שגורשו לגרמניה.
המונים המשיכו לצור על בית הזכויות כדי
להירשם לעלייה, ליזכות בשוצפס ולהיכנס לבית
מוגן.

מיהאי שלמון, יושב ראש ועד המשרד
הארצישראלי, סיפר בזיכרונותיו כי בבוקר, עם
פתיחת המשרד, כבר השתרכו תורים למרחק
ארבעה רחובות. גם בשעות אחר הצהריים –
שבהן נאסר על היהודים להסתובב ברחובות –
לא היססו רבים ובאו לבית הזכויות, והשוטרים
לא פגעו בהם. תחילה הכינו את התעודות על
המקום, אך בשל הדוחק והצפיפות הסתפקו
בהמשך בהשארת פרטים והורו לאנשים לבוא
למחרת לקבל את התעודה. מחמת הלחץ הוצא
רישום השוצפסים מבית הזכויות אל הרחוב,
וכאשר זרם הפונים גבר הופיעו במקום שוטרים

// תחילה הכינו את התעודות על המקום, אך בשל הדוחק והצפיפות הסתפקו בהמשך בהשארת פרטים והורו לאנשים לבוא למחרת לקבל את התעודה

צעדות המוות

בעת הכנסתם של יהודי בודפשט לגטו – הן לגטו הגדול והן לגטו הבינלאומי המוגן – יצאה בשמונה בנובמבר 1944 קבוצה ראשונה של יהודים בצעידה רגלית לעבר העיירה הֶגְשֶׁהְלוֹם (Hegyeshalom) שבגבול אוסטריה, שם הם נמסרו לידי עוזרו של אייכמן דיטר ויסליצני. מדי יום יצאו מבוכה כאלפיים יהודים. הם הוחזקו יומיים או שלושה בסככות של מפעל לייצור לבנים בתנאים קשים מנשוא, ומשם צעדו בקור ובגשם כמאתיים קילומטר במסע שארך כשבוע ללא מזון וללא ציוד מתאים לאחר שאלה נשדדו מהם. בין שלושים לארבעים אלף יהודים יצאו לצעדות הללו. רבים נפלו בדרך, המפגרים בהליכה נורו ואחרים נרצחו בדם קר בידי מלוויהם. ב־15 בנובמבר – המועד האחרון לרישום להגירה ולכניסה לבניינים המוגנים – חסו בבית הזכוכית 2,500 איש. המקום היה צר מלהכיל את כולם והצפיפות הקשתה על עבודת ההצלה של תושבי הבניינים המוגנים האחרים שנערכה גם היא מבית הזכוכית. קראוס שכנע את לויך לאשר 'רכישת' בניין נוסף ברחוב וְקֶרְלָה שנדור שהיה בית משרדים ומחסנים של מפעל טקסטיל תלת קומתי בבעלות יהודית. הדבר נעשה, אך גם הוא לא ענה על הביקוש הגובר להגנה, ואז נשכר בניין שלישי ברחוב ואדס 31, צמוד לבית הזכוכית.

בסך הכל מצאו כ־4,000 איש מקלט בשלושה בניינים שהיו בחסות הקונסוליה השוויצרית ונחשבו קרקע אקסטריטוריאלית. 76 בנייני מגורים נוספים שימשו בתים מוגנים והתגוררו בהם בעלי תעודות חסות שוויצריות. כדי לחלץ יהודים רבים ככל האפשר מהצעדות שנערכו באותה תקופה פיתחו חברים בתנועות הנוער החלוציות מערכת זיוף רחבה של שווצפסים, ובאמצעותם הביאו אנשים נוספים לבתים המוגנים. על רקע זה פרצה מחלוקת קשה. אנשי מנגנון בית הזכוכית שלא היו מסוגלים לעמוד בלחץ הפונים הנפיקו תעודות מזויפות תוך פיקוח ורישום ובמספר מוגבל, ואילו חברי המחתרת החלוצית דרשו להפיץ תעודות כאלה לכל מבקש ובלא הגבלה, בטענה כי אין זה מתפקידם להחליט מי יינצל ומי לא. דעתם גברה. בדפוסים מחתרתיים הודפסו טפסים והוכנו חותמות מזויפות. באחת החותמות הושמטה האות I מהמלה SUISSE ודבר הזיוף התגלה. עד מהרה התברר כי לגטו בודפשט – הגטו הגדול שנועד לבלתי מוגנים – הגיעו רק 32 אלף יהודים, כמחצית מהמספר שהעריכו השלטונות מראש. השלטונות החלו לדרוש את הרשימות המוסכמות של 7,800 האנשים הכלולים בדרכון הקולקטיבי בחסות שוויצרית. משרד

הפכו באמצעות הונאה

1,500
סרטיפיקטים
משפחתיים
=
7,800
סרטיפיקטים
אישיים

שמקבלים מקלט
באמצעות תעודות העלייה
נותנים את הרעיון להצלה
באמצעות סרטיפיקטים

240
פליטים מאוסטריה

1,684 ניצולים ברכבת של קסטנר

קראוס העביר את תוכנו של דו"ח ורבה וצ'לר לסוכנויות ידיעות בשווייץ והלחץ הבינלאומי הביא להפוגה בצעדות המוות. יהודים צועדים מהונגריה לעבר פולין

בוצעו הבדיקות. בני הזוג לוץ נכחו אישית ברוב מבצעי החיפוש ובמיון מכתבי החסות, ואף עמדו בפני איומים בנשק. הזיופים נתגלו. קראוס סיפר כי הצליח בקושי רב לשכנע את אנשי הביקורת שלא ידע מכך. המשטרה גררה בלא רחם את היהודים שחרגו מהמכסה והעבירה אותם לגטו הגדול. חלקם נרצחו, וביניהם גם אנשים שהחזיקו באישורים אמיתיים. בעקבות הזיופים הורה שלטון צלב החץ להחליף את השוצפסים ולהטביע בהם חותמת צרפתית. הרשימה המקורית של 7,800 בעלי האשרות לא נחשפה, כדי שאפשר יהיה לגבש

החוץ ההונגרי פנה באיגרת חריפה לקונסוליה השוויצרית ודרש את הסכמתה לערוך ביקורת בבתי המוגנים ולהעביר את כל היהודים שאין להם תעודות חסות לגטו הגדול. הקונסוליה התנערה מאחריות לזיוף, אך הסכימה להתיר כניסה של נציגי השלטונות לבתים רק בנוכחות פקידי הקונסוליה, ובתנאי שהממשלה תתחייב לקיים את הבטחתה לזכאותם של 40 אלף יהודים לתעודות.

ב-21 בנובמבר החלה המשטרה ההונגרית לערוך חיפושים בבתי המוגנים ברחוב פוז'וני. הדיירים הצטוו לרדת לרחוב או לגן ציבורי ושם

שבחסותו הונפקו

הפכו ל

// הממשל השווייצרי ראה בחומרה את התחברותו של קרל לוץ לחבורת זייפנים, והוא נאבק לבדו כשהוא מאוים מצד שלטונות ארצו ומצד כוחות הכיבוש הגרמניים

להם כי עד כה גורשו 25 אלף יהודים ותיאר את מצבם האיום ואת האכזריות של מלוויהם. הוא הצליח להחזיר לבודפשט מגורשים שהיו ברשותם דרכוני חסות או אישורים רשמיים אחרים, וקיבל מלסלו פרנצי, הקצין הממונה על הגירוש, צווים המאשרים לנציגי הקונסוליות לבקר ללא חשש את בני חסותם, להגיש להם עזרה ולהחזירם לבודפשט.

למחרת נסעה משלחת של נציגים ניטריים, ובהם גם ולנברג, לכיוון המגורשים עם מזון, תרופות ובגדים. אריה ברסלאור וולדיסלב קלוגר, עוזריו של קראוס, יצאו מטעם המשלחת השווייצרית ושחררו כ-700 יהודים בעזרת דרכונים שווייצריים. הנציג הספרדי דיווח ששחרר שלושים איש שהיו בחסותו. יציאתו של בטיספלי בעקבות צעדות המוות, המידע שהביא וההקלות החשובות שהשיג פתחו את הדרך למשלחות נוספות. הוא עצמו

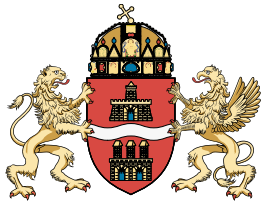
כל פעם רשימה חדשה. הזיוף הרחב הכניס את לוץ לתסבוכת אישית ודיפלומטית קשה. הוא פעל כדי למנוע את קריסתה של מסגרת ההצלה כולה, שהמשך קיומה, החוקי' היה תלוי בתמיכתו. הממשל השווייצרי ראה בחומרה את התחברותו לחבורת זייפנים, והוא נאבק לבדו כשהוא מאוים מצד שלטונות ארצו ומצד כוחות הכיבוש הגרמניים.

בעקבות ההולכים

כשבועיים לאחר התחלת הצעדות נענה קצין המשטרה ההונגרי ד"ר ננדור בטיספלי לבקשת קראוס כי ינצל את ההגנה שהקנה לו תפקידו, יעקוב אחר המגורשים ויגבש תכנית הצלה. ב-21 בנובמבר יצא בטיספלי ליומיים של מעקב אחר הצועדים וכששב כתב דו"ח על מצבם. בו ביום כינס קראוס את חברי הנציגויות הניטרליות, את אנשי הצלב האדום הבינלאומי ואת נציגי הוותיקן במשרדו של ראול ולנברג כדי לשמוע את דברי בטיספלי. הוא דיווח

מכוניות של דיפלומטים נסעו בעקבות צעדות המוות כדי לחלץ מהן בעלי אישורים אמיתיים ומזויפים. קרל לוץ ונהגו ליד הרכב בשער הקונסוליה

השנה הקשה של יהודי בודפשט

19.3.1944

כיבוש הונגריה בידי הגרמנים

15.5.1944

התחלת הגירוש לאושוויץ

24.6.1944

תקציר דו"ח ורבה וצ'לר ודו"ח על מצב יהודי הונגריה ששלח קראוס מתפרסמים בשווייץ

25.6.1944

הוועידה מגנה את גירוש היהודים, ואחריו מדיניות נוספות

26.6.1944

מתקבלת הצעת הורטי להפסיק את הגירוש לאושוויץ

9.7.1944

הפסקת הגירוש בלחץ בינלאומי

17.7.1944

קראוס, לוח וראול ולנברג נפגשים עם הורטי גרל ופקידים הונגרים על הסדרת העלייה

24.7.1944

תיחת בית הזכויות במחלקת ההגירה של הקונסוליה השווייצרית

15.10.1944

הפיכה שלטונית: מפלגת צלב החץ הנאצית עולה לשלטון בחסות גרמניה

23.10.1944

מחאה אמריקנית המלווה באיום לנוכח המשך גירוש היהודים

8.11.1944

התחלת צעדות המוות

15.11.1944

מועד הרשמה אחרון לכניסה לבתים המוגנים

21.11.1944

חיפושים גרמניים בבתי המוגנים

3.12.1944

הפסקת צעדות המוות

23.12.1944

התקפה של אנשי צלב החץ על שגרירות שוודיה

15.1.1945

בריחת אנשי צלב החץ מפני הצבא האדום

18.1.1945

הצבא האדום משחרר את פשט

4.4.1945

שחרור הונגריה כולה

נסע שוב, וכמוהו אחרים שסיכנו את עצמם כדי להציל אחרים. אליעזר קפש (קדמון) וצבי רייך (נדיב), חברים בתנועות נוער שהיו בעלי מראה ארי יצאו גם הם בעקבות הצועדים. צבי נסע במדים הונגריים עם בחור נוצרי במטרה להחזיר מהצעדה חברים מהתנועה או בני משפחה שלהם. אליעזר שפעל במפקדות הצבא במסווה של קצין הונגרי הצליח לדחות את יציאתה של קבוצה בת כאלף יהודים מבודה עד למחרת בבוקר, ועד אז הצליחו כמחציתם להימלט. אליעזר עשה את הדרך בין בודפשט לגבול האוסטרי פעמים אחדות, וכל פעם הוציא אחדים מהצועדים. להערכתו הצליח להציל בין מאה למאתיים יהודים והעביר אותם לבתים מוגנים או לגטו הגדול.

בשלושה בדצמבר 1944, עם התקרבות הצבא האדום ובעקבות לחצן של המדינות הניטרליות ובראשן שווייץ ושוודיה, פסקו צעדות המוות. העומס שיצרו הצועדים בכבישים הקשה על מנוסתם של אנשי הממשל ההונגרי ושל אנשי המנהלה הגרמנית מפני הצבא האדום. להערכת קראוס כ-15 אלף מכלל הצועדים בצעדות המוות חזרו לבתיהם.

בודפשט הופקרה לחסדיהם של אנשי צלב החץ, והטרור והכאוס גברו. ב-23 בדצמבר הותקף בניין הקונסוליה השוודית ופעילות המשלחת הופסקה. הגנת היהודים שהיו בחסות שוודיה עברה לידי המשלחת השווייצרית. ב-15 בינואר 1945 בערב ברחו אנשי צלב החץ מהעיר ונכשלו הניסיונות האחרונים של הנאצים להגלות את תושבי הבתים המוגנים.

השחרור

ב-18 בינואר 1945 כבש הצבא הסובייטי את פשט והחרב הוסרה מעל צווארם של יהודי העיר. בתקופת שלטון צלב החץ גורשו ונרצחו עשרות אלפי יהודים, אך בין 120 ל-150 אלף מיהודי בודפשט נותרו בחיים.

בריאיון ראשון שהעניק לוח לאחר שנאלץ לעזוב את הונגריה הוא סיפר כי הקונסוליה השווייצרית הנפיקה כחמישים אלף מכתבי חסות, וכי גורמים אחרים הדפיסו כחמישים אלף מכתבים מזויפים נוספים לאלה שלא יכלו להשיג מכתבים מקוריים. לוח העיד כי בשל הכוח שניתן בידי קראוס לבחור 7,800 איש שיזכו באישורי הגירה לארץ ישראל הוא הקים

לזכור סיפור שהושכח

הצלת יהודי בודפשט שאורגנה מתוך בית הזכוכית הייתה מבצע ההצלה הגדול בתולדות השואה. למה מעטים כל כך שמעו את שמותיהם של משה קראוס וקרל לוץ, ומי רוצה לשנות את זה?

קסטנר היה איש מפא"י ופעל בהונגריה בשם הסוכנות היהודית שהנהגתה הייתה להנהגת המדינה, ואילו משה קראוס היה איש המזרחי בבודפשט. ד"ר אילה נדיבי, מחברת הספר 'בין קראוס לקסטנר – המאבק על הצלת יהודי הונגריה', טוענת כי זו הסיבה לכך ששמותיהם של משה קראוס וקרל לוץ אינם ידועים לציבור בארץ. היא מספרת שבעבודת המחקר שלה התקשתה להגיע לתיעוד ההיסטורי משום שגופים כמו יד ושם וארכיון המדינה מציגים את המידע באופן סלקטיבי. בסוף שנות התשעים לא ניתן היה למצוא במחשבי יד ושם את פרוטוקול המשפט, וגם היום השימוש בו מוגבל, ובארכיון המדינה הפרוטוקול נמצא ללא רוב המוצגים המשפטיים. לדבריה: "ביד ושם שמורים ראיונות רבים עם ניצולים ופעילים, בעיקר עם חברי תנועות השמאל החלוצי, אך את משה קראוס שניהל את מפעל ההצלה הגדול ביותר הם אפילו לא ראינו".

מי שמבקשים להפיץ את הסיפור הם חברי מושב ניר גלים הסמוך לאשדוד, שרוב מייסדיו הם ניצולי שואה מהונגריה וממרכז אירופה. ב-1991 הם הקימו את בית העדות למורשת הציונות הדתית והשואה, ובמקום מוצגים חומרים ארכיוניים ויצירות אמנות המוקדשים לחיי היהודים במרכז אירופה לפני השואה ובמהלכה. לפני כארבע שנים, בעקבות פרסום מחקרה של נדיבי, הוקם מצג 'בית הזכוכית' – תערוכה ומצג אורקולי המוקדשים לשואת יהודי הונגריה ומספרים בצורה פשוטה ושווה לכל נפש על מאמצי ההצלה שנעשו מתוך בית הזכוכית. בית העדות פתוח לציבור הרחב בתיאום מראש.

פרשת הצלתם של יהודי בודפשט הייתה שלובה במערכת של מניעים פוליטיים שקבעו את עתידה. הונגריה הייתה המקום הראשון שבו התערבה הנהגת היישוב בארץ בניסיון להציל יהודים עוד לפני הכיבוש הגרמני. משאבים רבים הושקעו בוועד ההצלה בראשות ישראל קסטנר, אך התוצאות שהושגו היו דלות בהשוואה למבצע ההצלה שארגן משה קראוס, וגם דרכי הפעולה של קסטנר היו שנויות במחלוקת.

האשימו את קסטנר כי כדי לגונן על תכנית ההצלה שלו הוא הסתיר מיהודי הונגריה את הידיעות על ההשמדה הצפויה והביא להסגרתם של הצנחנים מארץ ישראל, וכי העיד לטובת נאצים בכירים במשפטי נירנברג. לנוכח ההאשמות נגדו חשש קסטנר לעלות לישראל, אולם משהחליט לעשות זאת השתלב בשורות מפא"י וזכה לתפקיד ממשלתי. ההאשמות נגדו הגיעו לשלב שבו לא ניתן היה עוד להתעלם מהן כאשר הן נוסחו בחריפות על ידי מלכיאל גרינוולד. גרינוולד, איש המזרחי מיוצאי הונגריה שהתגורר בירושלים, פרסם את הדברים בעלון משוכפל שהוציא לאור תחת השם 'מכתבים אל חברי ב'מזרחי' בי' במנחם-אב תשי"ב (1952). בהשפעת פטרוניו הפוליטיים של קסטנר הגישה פרקליטות המדינה תביעת דיבה נגד גרינוולד, אך בית המשפט פסק שדבריו של גרינוולד הם אמת. במהלך הערעור שהוגש לבית המשפט העליון נרצח קסטנר על ידי שלושה צעירים יהודים ולא זכה לשמוע את פסק הדין שניקה אותו מההאשמות של גרינוולד.

להנחיל את הסיפור שנשכח. מצג בית הזכוכית בבית העדות במושב ניר גלים. באדיבות בית העדות

פעילויות ההצלה לא הצליחו להגיע לכולם. 'נעליים על הדנובה', אנדרטה לזכר מאות יהודים שהושלכו אל מותם לנהר צילום: ניקודם נאקי

// אליעזר קפש עשה את הדרך בין בודפשט לגבול האוסטרי פעמים אחדות במדי קצין הונגרי, וכל פעם הוציא אחדים מהצועדים בצעדת המוות

השווייצרים, ומתעלם מאישורים של ממשלות ניטרליות אחרות ומהזיוף ההמוני של אישורים שקשה לדעת את מספרם המדויק. יחסן של תנועות השמאל החלוצי לפועל של קראוס היה דו ערכי. הכוח שהיה בידי קראוס להעניק מספר מוגבל של תעודות הצלה עורר תרעומת מובנת, אך גם מתנגדיו ויריביו הפוליטיים מקרב הציונות הסוציאליסטית הכירו ביושרו ובגאונותו של מערך ההצלה שהקים. יוזמת ההצלה של ישראל קסטנר לא זכתה להצלחה גדולה כמו זו של קראוס. ברכת שהצליח להוציא מהונגריה היו כ-1,700 איש, ובמהלך השנים עלו ספקות באשר לטיב שיתוף הפעולה שלו עם הנאצים. מפעל ההצלה של משה קראוס בשיתוף עם קרל לויץ, תנועות הנוער וגופים נוספים היה מפעל ההצלה הגדול ביותר בתקופת השואה. הם הצליחו להציל עשרות אלפים מיהודי הונגריה, ועם זאת בישראל שמו אינו ידוע ומעטים שמעו על מפעל ההצלה המפואר שהקים ועל גבורתם של האנשים שלקחו בו חלק. ם

עליו לא מעט אויבים מרים, אך למרות זאת הוא זכה בדרך כלל לכבוד מצד הקהילה היהודית על כנותו ועל יושרו. כעבור חודשים אחדים סיכם לויץ את פעולותיו בדו"ח מיוחד, ובו הביע צער על המחסור הגדול באמצעים כספיים שלו היו עומדים לרשותם היו יכולים לסייע בידם להציל יהודים נוספים. עוד כתב כי משה קראוס היה הרוח החיה מאחורי המבצע של ריכוז יהודים בבתים מוגנים והבטחת מעמדם של הבתים הללו.

קראוס העריך כי עלות הפעלתם של הבתים המוגנים שהיו בחסות הקונסוליה השווייצרית הייתה כעשרת אלפים דולר, ואת רוב הכסף תרמו שני יהודים שמצאו מקלט באחד הבתים. בתקופת הכיבוש העביר הג'וינט כסף רב לבודפשט בהכוונת נציגי היישוב בשווייץ, אך קראוס לא זכה לקבל אפילו סנט אחד עבור מפעל ההצלה בחסות השווייצרית שהתברר כמוצלח במיוחד.

דו"ח של הסוכנות היהודית אשר הוצג בקונגרס הציוני הראשון שנערך לאחר המלחמה קבע כי כארבעים אלף מיהודי הונגריה שהיו בחסות שווייצרית ניצלו מגירוש לאושוויץ בזכות אישורי העלייה. מספר זה מתייחס רק לארבעים אלף אישורי האזרחות שהנפיקו הבריטים עבור

ד"ר אילה נדיבי

עובדת במרכז ללימודי השואה במכללה ירושלים. עבודת הדוקטור שכתבה באוניברסיטת חיפה עובדה לספר 'בין קראוס לקסטנר - המאבק על הצלת יהודי הונגריה'

